

5.4. Соціально-політичні погляди євангельських віруючих

Визначення соціально-політичних поглядів євангельських віруючих потребує попередніх зауважень. Проблема полягає у тому, щоб з необхідністю відокремити переконання тогочасного російсько-українського віруючого як представника євангельсько-баптистського братства від його переконань як представника окремої соціальної групи у соціально-економічній структурі суспільства. Коли євангельський рух в Україні ще не сформувався в організацію, у свідомості віруючих відбувалося взаємопереплетіння вказаних переконань, та іноді навіть їх переконання як представників своєї соціальної групи, мали формувальний вплив на їх переконання саме як віруючих. Особливо це виявлялося у трактуванні питань соціально-економічної та соціально-політичної сфери. З цього приводу О.Ушинський зазначав: «... складається у нас ця секта з сільського пролетаріату, завжди сприйнятливого до комуністичного вчення.»¹ Ця проблема поглиблюється ще й відсутністю у цей початковий період загального для російсько-українських євангельських віруючих сповідання віри, що породжувало суб'єктивізм у судженнях і висловлюваннях віруючих. Цей суб'єктивізм видзначити православні автори. Так, І.Недзельницький, відзначаючи відсутність системи у віровченні південноукраїнського штундизму, під яким він розумів й євангельських християн-баптистів, та різноманітність підходів у розумінні різними віруючими тих чи інших питань, писав: «...скільки голів, стільки розумів, кожен штундист створює собі релігію, виводячи різні положення з особистого вільного, нічим не обмеженого, тлумачення св.Писання...»² Інша проблема пов'язана з необхідністю відокремити позицію з даних питань са-

¹ Ушинский А.Д. О причинах появления рационалистических учений штунды. — К., 1884. — С.40.

² Недзельницький Йоанн. Штундизм, причины появления и разбор учения его. — СПб., 1899. — С. 40.

ме євангельських християн-баптистів від відповідної позиції безпосередньо штундистів (тобто младоштундистів або духовних штундистів, про що зазначалось раніше). Це тим більше має суттєве значення, оскільки зацікавлені у переслідуванні віруючих особи такого відокремлення не проводили.

Перше зіткнення євангельських християн-баптистів з російською державною владою з цих питань відбулось у другій половині 60-х років XIX ст. Одним з перших документів, в якому характеризувалась поява нової релігійної групи, була записка херсонського поміщика Значко-Яворського, яку він подав на ім'я Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора у 1867 р. У ній знаходилося обвинувачення євангельських віруючих у зловорожих для режиму соціально-економічних тенденціях, що нібито містились у їх вченні. На думку Значко-Яворського, це вчення було комуністичним. Причому саме комунізм та фаталізм, зазначав автор записки, були характерними рисами нового руху. «Комунізм, — писав він, — є та вудочка, на яку штундові ловлять неопітів. Ось тут ряд висновків, за якими штундові пояснюють комунізм. Ісус Христос, кажуть вони, постраждав за увесь рід людський, а отже і його любов до всіх рівна; якщо ж любов Ісуса Христа до всіх людей однакова, то й блага цього світу повинні бути поділені між усіма людьми...»¹. Комунізм послідовників нового релігійного руху, яким вони нібито привертали багатьох до себе, полягав саме в бажанні рівного розподілу усіх благ, і в першу чергу землі. Поміщик, як автор записки, свої міркування обґрунтовував тим, що будучи незадоволеними розмірами земельних наділів, які селяни отримали внаслідок реформи 1861 року, віруючі селяни «мали ту задню думку, що якщо в загальний розподіл увійдуть землі держави та поміщиків, то їм припаде трішки більше». Підводячи підсумок, Значко-Яворський писав: «Взагалі, на мій погляд, штундова секта має більш політико-економічне, ніж релігійне значення.»²

Отже, варто зазначити, що незадоволення результатами реформи 1861 року ніяким чином не було пов'язане з тим, був селянин православним чи він перейшов у штундизм чи баптизм. Водночас і мрія про

¹ Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России. — М., 1965. — С.211-212; *Еп. Алексий*. Материалы для истории. — № 47. — С. 63-64.

² *Еп. Алексий*. Материалы для истории. — № 47. — С. 63-64.

достатній для життя земельний наділ була віковою мрією російсько-українського хлібороба незалежно від його віросповідання. У зв'язку з цим становлять інтерес події у м. Любомирці, одному з майбутніх осередків євангельського пробудження в Україні, які відбулися після оголошення Маніфесту 1861 року. Незадоволення умовами звільнення набуло тут гострого характеру, селяни підняли бунт, для приборкання якого була потрібна військова сила. Через рік протест повторився, причому знову потрібна була сила для приборкання селян. Після придушення бунту «народ, видимо, стих та підкорився вимогам влади, та не стихла ворожнеча, не стихло хвилювання умів, розпалених хибними чутками про волю-волюшку.»¹

Отримавши записку поміщика Значко-Яворського, генерал-губернатор повідомляв Херсонського губернатора: «Мною одержана записка «Про товариство штундових на півдні Росії», в якій про штунду говориться, що вона має більш політико-економічне, ніж релігійне значення, а саме: в ній переважають комуністичні елементи. Прошу розпорядитися про ретельне вивчення міри справедливості цих відомостей і, якщо знайдете це необхідним, вжити заходів»². Через півроку справник Ананьївського повіту повідомляв губернатора про результати дізнання: «Відомості про штунду... справедливі, крім «комуністичних ідей»... секта штундерів, як і усякий розкол, крім свого релігійного характеру ніяких задніх думок не має...»³

На записці Значко-Яворського та наслідках по її перевірці треба було зупинитися так докладно тому, що це був перший випадок звинувачення євангельсько-баптистського братства в соціально-економічній і політичній спрямованості його вчення. Багато з наступних звинувачень ґрунтувались на цій записці, забуваючи про результати перевірки її справедливості поліцейською владою.

Тенденція до звинувачення євангельських віруючих у нелояльності до існуючої влади і соціально-економічному характері їх вчення виявилась досить живучою. 1873 р. справник Одеського повіту доносив Херсонському губернатору, що, за відомостями, одержаним від місцевих

¹ Цит. за: *Недзельницький Йоанн. Штундизм...* — С. 30.

² *Еп. Алексій. Матеріали для історії...* — С. 64.

³ Там само. — № 51. — С. 66-67.

землевласників, М.Ратушний проповідує між віруючими соціальні ідеї¹. Г.Ємельянов наводить висловлювання одного священика, яке той зробив у 1876 р. Відзначаючи те, що у релігійних переконаннях євангельських віруючих відсутні політичні і соціальні тенденції, священик, проте, додає: «... але не потрібно забувати, що це є початок негативного напрямку у народних масах. А хто знає, чи не знайдуться люди, спроможні ловити рибу у каламутній воді, які на підготовленому ґрунті заперечення посіють насіння, яке з часом дасть свої плоди. Прагнення штундистів можуть піти далі у негативному напрямку...»² В звіті Київського губернатора про стан справ у губернії за 1881 рік вже говориться про те, що «штунда» вчить, що усі природні багатства, включаючи землю, є загальним добром, і заперечує податі, повинності і послух начальству. 1882 р. обер-прокурор Св. Синоду направив Олександрю III повідомлення про стан духовних справ у тій самій губернії, в якому говорилося про зв'язок штундистів з соціалістами.

Звинувачення євангельських християн-баптистів зустрічаються впродовж усієї їх історії. Ці обвинувачення ставали все більш грізними, як все більш ясною ставала неспроможність пануючої церкви зупинити поширення нового релігійного руху ненасильницькими засобами. Нагнітання подібних звинувачень, на думку їх авторів, повинно було спонукати державну владу до більш активних дій відносно віруючих. 1884 р. єпископ Херсонський та Одеський Никанор, який спочатку ставився до репресій як ефективного засобу нейтралізації баптизму і надавав перевагу пасторському переконанню, писав Херсонському губернатору: «Штунда у самому принципі свого вчення підкопується під саме коріння не тільки церкви, але всього ладу, як суспільного, так і державного, — і далі закликав державу до використання репресивних заходів щодо віруючих, заявляючи, що у випадку зволікання з цими заходами неминуче поваленням самої влади. — Думається, що краще зараз від Бога поставлена влада повинна спасати сама себе. Звичайно, можна сказати, що навіть Франція, посягнувши на свою віру та церкву, продовжує ще жити. Але питання:

¹ *Еп. Алексий. Материалы для истории...* — № 57. — С. 176.

² *Емельянов Г. Рационализм на юге России. // Отечественные Записки. — 1878. — № 3. — С. 212; Горжалчинский А. Штунды и штундизм. // Прибавление к Херсонским Епархиальным Ведомостям. — 1876. — С.186-187.*

життя то чи тільки агонія? Вівтарі поки ще залишаються, а престולי усяких династій вже повалені. Чи корисно і нашій владі йти туди ж?»¹

У листопаді 1890 р. Єлисаветградський справник у донесенні Херсонському губернатору повідомляв про соціально-політичний характер штундизму, який базується на «намаганні штундистів-ватажків... виводити з релігійних принципів... хибні соціально-політичні висновки, які підривають в основі суспільний та державний лад.» Як приклад він вказує на те, що з «їх віровчення випливає, що земля повинна бути роздана порівну, що вести війну та вбивати ворога суперечить вченню Євангелія, у зв'язку з чим потрібно старатися уникати вступу до військової служби, що влада у своїх інтересах забрала більшу частину землі та багатств у збиток простому люду...»² А у звіті обер-прокурора Св.Синоду за 1894-1895 рр. можна знайти повідомлення про те, що у Павловках Харківської губернії 45 віруючих відмовились приймати присягу на вірнопідданство Государю Імператору, «твердячи одне: «присягати не повинно»...»³

Ще одне обвинувачення, яке постійно висловлювалося на адресу євангельських християн-баптистів у цей період, було звинувачення у відсутності патріотизму, у пронимецьких настроях та у сприянні німцям у завоюванні півдня Росії. Це пов'язувалось з нібито відмовою віруючих сплачувати податі.⁴

З другого боку, бажання бачити у новому русі переважання соціально-економічних положень над релігійними вело до симпатії до цього руху з боку ліберальної інтелігенції.⁵ Причому ця інтелігенція, виступаючи за припинення утисків віруючих, вбачала в останніх не ворогів, але кращих друзів суспільного порядку.⁶

¹ Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России. — С. 209.

² Еп. Алексий. Религиозно-рационалистическое движение на юге России во второй половине XIX-го столетия. — С. 418. Неважко помітити, що більшість цих висновків належить до тих настроїв, які були характерні для усього селянства тієї доби незалежно від віросповідання.

³ Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К.Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1894 и 1895 годы. — СПб., 1898. — С. 221.

⁴ Див., наприклад, Кальнев М.А. Немцы и штундобаптизм; Маргаритов С. История русских мистических и рационалистических сект. — Кишинев, 1894. — С. 176.

⁵ Див. Харламов И.Н. Штундисты // Русская мысль. — 1885. — № 10. — С. 143.

⁶ Див.: Абрамов Я. К вопросу о веротерпимости // Отечественные Записки. — 1882. — № 2. — С. 168.

Викликає інтерес і відношення до євангельських християн-баптистів з боку радикальної частини російської інтелігенції. Народники у 70-х роках ХІХ ст., залишивши позаду період ідеалізації старообрядництва, включили євангельських віруючих до сфери своєї активної пропаганди. Але матеріали, що є у нашому розпорядженні, свідчать про обережне та неприхильне ставлення віруючих до цієї пропаганди.¹ Потім на євангельських віруючих звернули свою увагу соціал-демократи, які зіткнулися з ними у другій половині 90-х років на заводах південних міст. В.І.Ленін у своїй книзі «Що робити?» декілька разів вказував на те, що сектантами не тільки не потрібно нехтувати, але «при широкій постановці справи соціал-демократичної пропаганди необхідно буде скористатися їх настроями та фактами їх переслідування».²

З кінця дев'яностих років ХІХ століття на євангельський рух почало справляти вплив і толстовство, яке також було прив'язане до соціально-економічних ідей.

Треба відзначити, що уся ця пропаганда все ж таки мала деякий вплив на певну частину євангельсько-баптистського братства. Більше схильним до такого впливу виявився саме молодшундизм. Появу у ньому соціально-економічних тенденцій було відзначено у 1900 р. у Єкатеринославській губернії.³

Але навіть доповіді місцевої адміністративної влади спростовують як обвинувачення євангельських віруючих у політичній неблагонадійності, так і бажання бачити в їх вченні соціально-економічну спрямованість. У донесенні Одеського справника від 14 травня 1883 р. читаємо: «... Не виявлено, щоб поміж штундистів з'являлись ідеї соціалізму. ...Вони... виконують усі розпорядження як усіх урядових осіб та установ, так і місцевої поліцейської та сільської влади; виконують сумлінно та акуратно усі суспільні повинності.., і навіть між ними є багато вибраних громадами з штундистів сільських старост, соцьких та десяцьких.»⁴ Про це ж говориться і в донесенні Єлисаветградського справника за той самий рік.⁵ Коментуючи відміну Закону 1894 року, що

¹ Див.: *Еп. Алексей*. Материалы для истории... — № 222. — С. 298-303.

² *Бонч-Бруевич В.Д.* Избранные атеистические произведения. — М., 1973. — С. 202.

³ Див. *Маргаритов С.* История русских... сект. — С. 201.

⁴ *Клибанов А.И.* История религиозного сектантства в России. — С. 210.

⁵ Там само.

був виданий на хвилі звинувачення штундистів у антидержавних настроях, С.Маргаритов зазначав, що «до більшості штундистів такий висновок не може бути застосований.»¹

Це підтверджується відповідними розділами Віровчень, наприклад, Гамбургського Сповідання віри, яке вже цитувалось раніше. Така ж лояльна до уряду і влади позиція знаходиться й в інших віровченнях євангельських християн-баптистів, наприклад, у віровченні М.Ратушного, яке було знайдено у нього у 1873 р. І.Рябошапки, складеного ним на початку 80-х років минулого століття, та у віровченні «християн євангельського сповідання, які приймають водне хрещення по вірі, так званих баптистів», яке у 1903 р. було подане суду І.Кушнеровим.

Досить показово, що критикуючи практично усі розділи віровчень євангельських християн-баптистів, православні автори звичайно залишали поза критикою саме розділ, присвячений ставленню баптистів до державної влади.

Характерним для усіх віровчень євангельських християн-баптистів є, з одного боку, декларування своєї покори державній владі, як боговстановленому інституту, а з другого, чітке визначення межі цієї покори — настільки, наскільки вимоги державної влади не суперечать Божим повелінням.

Будь-які висловлювання євангельських християн-баптистів, що стосуються їх ставлення до державної влади і громадських обов'язків, співжиття в суспільстві, спростовують політичні вигадки і плітки про них з будь-якого боку. Так, у своєму проханні на ім'я Херсонського губернатора російсько-українські баптисти с.Інгул писали у 1886 р.: «... Ми кожен святковий день збираємося у молитовному будинку молити Всевишнього за благодіяння нашого отця та покровителя великого монарха Олександра III. ... Ми не належимо ні до яких зломислячих корпорацій...»²

Реально оцінюючи усю небезпеку, яка походила від соціал-демократичної пропаганди у середовищі євангельсько-баптистського братства,

¹ Маргаритов С. История русских... сект. — С. 175-176. Разом з тим він зауважує: «Проте повинен сказати, що й зараз у штундизмі лунають голоси проти присяги, проти війни, як злочину, та військової служби».

² Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России. — С. 211.

його представники на своєму з'їзді 1903 року, що проходив у м.Царині, прийняли рішення про недопустимість розповсюдження антидержавних матеріалів серед братства. Винних у цьому належало негайно виключати з громад. Звісна річ, що ця резолюція викликала гостру негативну реакцію з боку керівництва більшовиків, яке звинуватило віруючих у заграванні з царизмом.

Представники євангельсько-баптистського братства бачили своє покликання саме в проповіді своєму народу Благої Вісті Ісуса Христа, а не в участі у політичній боротьбі, що, однак, не перешкоджало кожному окремому віруючому мати будь-які свої особисті політичні погляди, які формувались внаслідок багатьох чинників. Показовим є той факт, що хоча селянські заворушення у Харківській та Полтавській губерніях у 1901-1902 рр. вилились у масове селянське повстання, свідчення, що ми маємо, дають можливість заперечувати безпосередню участь у ньому селян-баптистів.

Хоча звинувачення баптистів у політичній неблагонадійності були необґрунтованими, штундисти своїм ставленням до окремих суспільних питань давали привід для таких звинувачень. Можливо, саме це мало певне значення для характеристики «ознак штундизму» у Циркулярі 1894 року. В.Д.Бонч-Бруєвич у своїх творах наводить цитату з одного листа, написаного штундистом, в якому автор каже про те, що Христос проповідував революцію, або, принаймні, пророчив її. З цього автор робив висновок, що перед приходом Царства Божого повинна звершитися революція, та заявляв, що віруючі з нетерпінням чекають її.¹ Але все ж таки вважається за доцільне визнати, що, говорячи про «революційність» російсько-українського сектантства, в тому числі й штундизму, зацікавлені в цьому особи, як видно, видавали бажане за дійсне. Це відзначала й незалежна преса того часу.² Також слід зазначити, що В.І.Ленін, говорячи про революційні елементи у селянстві та зараховуючи до них й сектантів, також не перебільшував їх революційність.³ Про перебільшення з боку зацікавлених осіб рево-

¹ Бонч-Бруєвич В.Д. Избранные атеистические произведения. — С. 165-166.

² Див., наприклад: Свободное слово. — 1902, сентябрь; Бонч-Бруєвич В.Д. Избранные атеистические произведения. — С.153.

³ В.И.Ленин. Полн. собр. соч. — Т. 4. — С. 228-229. Див. також: Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России. — С. 5.

люційних елементів у переконаннях штундистів можна судити на підставі так званого «Чаплинського віровчення», яке виражає погляди одного з визнаних лідерів штундизму Я.Коваля: «Про почитання влади. Ми шануємо царя, як помазаника Божого та встановлену від нього владу, як написано: немає влади не від Бога; існуюча ж влада від Бога встановлена. Так віддавай усякому належне: кому податок — податок; кому мито — мито; кому страх — страх; кому честь — честь (Рим. 13: 1,7)».¹

Те, що вже було сказано про використання О.Ушинським віровчення баптистів, тим більше справедливо по відношенню О.Ушинського до віровчення штундистів, оскільки воно, очевидно, було оформлене у письмовому вигляді самим О.Ушинським. Останній, говорячи про належність даного віровчення Я.Ковалю, відзначає, що чаплинська громада не мала письмового викладу свого віровчення та задовільнялась лише усними тлумаченнями своїх наставників.

На початку євангельського пробудження у Росії у другій половині XIX ст. віруючі мало думали про назву своїх громад і тому мали самі різні назви: охрещені християни-баптисти, християни-баптисти російської національності, російські баптисти, дорослоохрещені християни, віруючі євангельської віри або навіть просто віруючі. Першою громадою, члени якої прийняли назву «євангельські християни», була Севастопольська громада, створена 1898 р. За змістом віровчення це була звичайна баптистська громада, мова йшла лише про назву. Ця громада поклала початок ще двом громадам у Криму: Сімферопольській (1898 р.) та Ялтинській (1900 р.), які також сприйняли цю назву — євангельські християни. Внаслідок переслідування діяльність Союзу російських баптистів у 1890-1898 рр. була майже повністю паралізована. Нові громади, що виникали у цей час, існували роз'єднано, майже не маючи зв'язку між собою. Пізніше, з поживавленням діяльності Союзу баптистів, частина віруючих приєдналась до баптистів, а частина увійшла до складу Союзу євангельських християн, який був створений 1909 р.

Один з новонавернених Севастопольської громади матрос О.М.Бондаренко у 1899 р. був засланий. Повернувшись 1903 р. з заслання, він осе-

¹ Цит. за: Ушинский А. Вероучение малорусских штундистов. — С. 255.

лився у Єкатеринославі, де невдовзі заснував громаду, яка також прийняла назву «громада євангельських християн». 1906 р. у с.Томаковці Єкатеринославської губернії виникла велика сільська громада, яка постійно поповнювалася новими членами. Так, 1910 р. хрещення у цій громаді відбувалось тричі. Усього за цей рік хрещення прийняло 170 осіб.

5.5. Державні акти про віротерпимість (1903-1906 рр.).

Утворення Союзу євангельських християн.

Як вже зазначалось вище, поява Постанови 1894 р. активізувала й боротьбу за свободу віри та совісті як з боку безпосередньо євангельських віруючих, так і з боку прогресивної громадськості. Ця боротьба мала свої позитивні наслідки. 26 лютого 1903 р. виходить Маніфест, у якому йдеться про необхідність укріпити безумовне виконання державною владою принципів віротерпимості, які були закладені в основних законах Російської імперії. Положення цього Маніфесту були розвинуті в Іменному указі Сенату від 12 грудня 1904 року. В цьому Указі наголошується на необхідності перегляду законодавства щодо різновірців, а також про усунення «усякого прямо в законі не встановленого утиску».¹ 17 квітня 1905 року вийшов Іменний указ «Про зміцнення принципів віротерпимості». У тому ж році І.С.Прохановим до МВС була подана Коротка записка щодо виникнення, розвитку та сучасного положення євангельського руху в Росії і про потреби євангельських християн, а також пропозиції щодо зміни відповідних законів. 17 жовтня того ж року вийшов Маніфест «Про дарування населенню непорушних основ громадянської свободи на засадах дійсної недоторканності особи, свободи совісті, слова, зібрань та союзів». Наступного року, також 17 жовтня, вийшов Іменний Височайший Указ, який встановлював порядок створення та діяльності громад різновірців, права та обов'язки їх послідовників. Для легалізації громади потрібно було 50 засновників, з

¹ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — С. 132.